

De begraafplaats van Elsene

Een stad in het klein

Inhoud

Voorwoord	4
Inleiding	7
Van parochiaal kerkhof naar stedelijke begraafplaats	8
Lanen en ronde punten	11
Architecten en beeldhouwers	12
Graniet, brons en blauwe hardsteen	13
Het soufflet	14
Groene oase	14
De tijdsgeest	16
Gestorven voor het vaderland	18
Funeraire kunst en symboliek	20
Dieren	20
Planten	20
Voorwerpen	21
Opmerkelijke monumenten	22
Beroemde doden	30
Hoe gebeurt het onderhoud van een graf?	40
Plattegrond	42
Lexicon	44

VOORWOORD

De begraafplaats is een eeuwige rustplaats die haar bezoekers uitnodigt om er te wandelen en weg te dromen.

Haar bekendheid, net als die van de prestigieuze monumenten, beeldhouwwerken en tuinen, toont aan dat het architecturale, beeldhouwkundige en landschappelijke erfgoed beschermd dient te worden.

De gemeente Elsene diende een aanvraag in bij het Brussels Hoofdstedelijk Gewest om een deel van de begraafplaats en een groot aantal van haar grafmonumenten te beschermen. Die aanvraag werd goedgekeurd, waardoor de gemeente kan rekenen op subsidies voor de restauratiewerken.

De bescherming dient een gedeeld belang. Deze historische plek die rust ademt wordt zo vereeuwigd voor de Elsenaren en de vele bezoekers van heinde en verre.

Bescherming betekent echter geen stilstand. Vanaf 1 januari 2019 is het gebruik van pesticiden verboden en dat zal het gezicht van de begraafplaats wijzigen. De huidige groene zones zullen op een andere manier onderhouden worden en het grind op sommige lanen maakt nu al plaats voor gras. Dit geeft de site een opmerkelijke charme.

Deze brochure zet heel wat monumenten in de kijker en vertelt het verhaal van heel wat van de overledenen die er een laatste rustplaats vonden. Ik hoop dat ze u uitnodigt om het opmerkelijke erfgoed van onze bijzondere begraafplaats te komen ontdekken.

Nathalie Gilson

Schepen van Financiën, Leefmilieu, Patrimonium en Vroege Kinderjaren

De begraafplaats van Elsene, die vroeger aan de rand van de gemeente lag en tegenwoordig ook wel eens 'het kleine Père-Lachaise' wordt genoemd, werd in het jaar 1877 ontworpen als een funerair landschapspark. We komen er samen om te bezinnen en onze naasten en vorige generaties te herdenken. De begraafplaats weerspiegelt de geschiedenis van de gemeente en de levensverhalen van zij die er begraven zijn.

Tal van beroemdheden, zoals politici, intellectuelen en kunstenaars, vonden hun laatste rustplaats in dit openluchtmuseum, waar prachtige graftomben aan hen werden gewijd. De bijzondere monumenten in verschillende stijlen zijn ontworpen van grootse architecten en beeldhouwers als Victor Horta, Constantin Meunier, Julien Dillens... De graven zijn versierd met tal van symbolen en dragen zo bij aan de uitstraling van deze sacrale plek.

Wie de begraafplaats betreedt, komt terecht in een groene oase, een haven van rust die uitnodigt tot sereniteit en bezinning. De vele planten en bomen gaan harmonieus samen met de grafmonumenten. Acht bomen op de begraafplaats zijn opgenomen in de inventaris van de opmerkelijke bomen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

De begraafplaats met haar uitzonderlijke erfgoed mag gezien worden. Deze brochure nodigt u uit om de plek op een andere manier te ontdekken. U leest er over haar geschiedenis, over de grafmonumenten en over de gebruiken en gewoontes in vroegere tijden. Ik wens u een aangename en leerrijke wandeling doorheen deze plek vol onverwachte rijkdom.

Dominique Dufourny
Burgemeester

A LA MEMOIRE
 — de —
ANTOINE LA BARRE
 TROISIEME DE LA COMMANDE D'ORLANS
 NE LE 10 MARS 1812 A ST-DENIS
 MORT LE 22 OCTOBRE 1878
 AGE DE 66 ANS
 ET DE
EULALIE DANDY
 NEE A ST-DENIS
 MORT LE 10 OCTOBRE 1878
 AGE DE 66 ANS

MORT LE
 1878

THERESA VIALETTI
 1821-1896

INLEIDING

De gemeente Elsene gaf in 2008 opdracht aan de vzw Epitaaf, die is gespecialiseerd in het inventariseren en beschermen van funerair erfgoed, om een studie te voeren naar het erfgoed van de gemeentelijke begraafplaats en er een inventaris van op te maken. Het is immers meer dan een laatste rustplaats en een plek van bezinning. Zo kwam de opmerkelijke kwaliteit van het domein als geheel, en van vele grafzerken in het bijzonder, terug tot uiting.

Na een aanvraag van de gemeente Elsene bij de Gewestelijke Overheidsdienst Brussel, werd in 2016 een deel van de begraafplaats geklasseerd als beschermd monument: 40 grafmonumenten, de lanen en perken vanaf de eerste rotonde, de militaire rotonde, het ereperk, het wachterspaviljoen, de hoofdingang en de muren rond de begraafplaats.

Met deze brochure willen we je uitnodigen de begraafplaats beter te leren kennen. Het is een domein dat zich over zowat 12 hectare uitstrekt. Je kan het beschouwen als een stad op zich, maar dan in het klein, met haar wijkjes, perken, lanen, paden, rotondes, vergezichten... ingebed in een grote tuin met majestueuze bomen en eeuwenoude taxussen. Wie er wandelt, raakt nooit verveeld. Een oude begraafplaats zoals die van Elsene geeft de geschiedenis weer van een gemeenschap, is een verzameling van architecturale stijlen en een rijk en gevarieerd toonbeeld van ambachtelijke vaardigheid en funeraire symboliek ...

(Her)ontdek dit levende erfgoed dat geleidelijk aan tot stand kwam parallel aan de stedelijke ontwikkeling. Het is onze taak het te beschermen en bewaren om het te kunnen doorgeven aan de volgende generaties.

VAN PAROCHIAAL KERKHOF NAAR STEDELIJKE BEGRAAFPLAATS

De parochiale kerk en het omringende kerkhof waren vóór de Franse revolutie van 1789 een duidelijk herkenbare entiteit in het landschap, zowel in de dorpen als in de voorsteden van Brussel. De adel en de rijken kregen een laatste rustplaats in de kerk zelf, onder de stenen vloer in het schip of in een zijkapel. De stoffelijke overschotten van de gewone bevolking werden begraven in massagraven, die regelmatig werden leeggemaakt. De beenderen kwamen nadien in een knekelput langs de muren van het kerkhof terecht.

Aan het einde van de 18de eeuw neemt de bevolkingsgroei in Europa sterk toe en daarmee ook het aantal doden. Uitgravingen op religieuze plaatsen waren veelvoorkomend. De geur van ontbinding was ondraaglijk. In 1784 regeert keizer Jozef II over de Oostenrijkse Nederlanden, waar het latere België toen deel van uitmaakte. Hij verbiedt het begraven in de kerken en de omgeving errond. Vanaf dan worden nieuwe begraafplaatsen aangelegd buiten de dorpen. In Brussel komen er drie: in Sint-Joost-ten-Node, in Sint-Gillis en in Sint-Jans-Molenbeek.

De begraafplaats lag oorspronkelijk naast de Heilig-Kruiskerk.

De Heilig-Kruiskapel rond 1750 (Rijksarchief in België)

Elsene is op dat moment een van de voorsteden van Brussel en strekt zich uit tot voorbij de Naamsepoort, die werd afgebroken aan het einde van de 18de eeuw. Vanaf de 16de eeuw werden de overledenen begraven in de buurt van de Heilig-Kruiskapel, dicht bij het huidige Eugène Flageyplein, naast de vijvers. Om de hierboven genoemde redenen krijgt het parochiale kerkhof een nieuwe bestemming. Bovendien wordt Elsene in 1832 getroffen door een cholera-epidemie. Er zijn bijna 250 doden. In 1834 opent de gemeente een burgerlijk kerkhof aan het kruispunt van de Burgemeesterstraat en de Boondaalsesteenweg.

In de tweede helft van de 19de eeuw evolueert de economische activiteit en openen tal van fabrieken in Elsene die nieuwe inwoners aantrekken die op zoek zijn naar werk. In 1800 telt Elsene 1.629 inwoners. In 1830 zijn het er 4.865 en in 1875 zijn het er al 30.060. In 1900 zijn het er maar liefst 58.934 en vandaag de dag zijn er meer dan 85.000 Elsenaren. Ook komen er aan een tempo van 21 km gevel per jaar nieuwe gebouwen bij in de gemeente!

Een graf dat verhuisd werd van het oude naar het huidige kerkhof.

Het kerkhof gelegen aan de Burgemeesterstraat heeft twee nadelen: de kleine oppervlakte in verhouding tot de bevolkingstoename en de nabijheid bij de wijk van de vijvers, waarvan de verstedelijking in 1873 start. De gemeente beslist om een nieuwe begraafplaats aan te leggen op een uitgestrekter gebied buiten de verstedelijkte zones.

Op 30 juni 1875 keurt de gemeenteraad het project voor de huidige begraafplaats goed. De architecten Louis Coenraets, directeur van de Gemeentelijke werken, en Edmond Le Graive krijgen de opdracht toegewezen.

In 1882 wordt een deel van de 800 graven overgeplaatst naar het nieuwe kerkhof. Meer dan 72.000 m³ aarde wordt geëvacueerd, waarvan 41.000 m³ begrafenisgrond. Het verplaatsen van de monumenten komt ten koste van de families, terwijl de gemeente instaat voor het verplaatsen van de stoffelijke overblijfselen. De twee oude kerkhoven worden vanaf dan niet meer gebruikt.

LANEN EN RONDE PUNTEN

Het weerhouden gedeelte bevindt zich op een hoger gelegen deel van de gemeente dat vlot bereikbaar is langs de Boondaalsesteenweg. Het is omsloten door een bakstenen muur van een 800-tal meter lang en daalt lichtjes richting Boondaal.

De ontwerpers van de begraafplaats lieten zich inspireren door buitenlandse kerkhoven, zoals het kerkhof Père-Lachaise (geopend in 1804) of de Italiaanse *camposanto* van Genua en Milaan.

De hoofdingang bestaat uit twee hoekgebouwen in neoclassicistische stijl. De bepleisterde en geschilderde gevels zijn versierd met elementen in blauwe hardsteen.

Net als andere Europese kerkhoven is de begraafplaats van Elsene ontworpen als een stad, met wijken, pleinen en openbare wegen. De structuur vertrekt vanuit een ster-vormig plan met paden, lanen en perken die met elkaar verbonden zijn door middel van drie rotondes:

- de eerste bevindt zich net buiten de muren van de begraafplaats, op de kruising van de Boondaalsesteenweg en de Hogeschool- en Kroonlaan. Deze rotonde kan beschouwd worden als een soort voorplein van de begraafplaats door haar ligging in de levendige stad.

- de tweede rotonde (zie foto) geeft uit op een monumentale laan met aan weerszijden bomen en opmerkelijke grafmonumenten. Het behoort toe tot het oudste deel van de begraafplaats.

- de derde rotonde is de militaire rotonde die gekarakteriseerd wordt door monumenten die na de Eerste Wereldoorlog werden gebouwd. De rotonde geeft uit op het militair ereperk dat in 1923 werd ingewijd.

De hoofdassen van de begraafplaats begrenzen de meestal driehoekige perken, die ongelijk zijn van oppervlakte. De rechtlijnige lanen tekenen de algemene vorm van het domein, terwijl de golvende lanen panoramische uitzichten en wijde vergezichten bieden die uitnodigen om er te wandelen en tot rust te komen. De kruispunten zijn zo ingericht dat de grafmonumenten op de hoekpercelen goed tot hun recht komen.

De centrale rotonde

De gemeentelijke lijkwagen houdt halt in het museum

De gemeente Elsene had vroeger vier lijkwagens in haar bezit. Wanneer de familie van de overledene niet voldoende geld had om het transport van het lichaam te betalen, nam de gemeente dit voor haar rekening. Tegenwoordig zijn het de begrafenisondernemingen die instaan voor het transport. Na 34 jaar dienst houdt de laatste Chevrolet halt... in Autoworld, het Automobielmuseum in het Jubelpark. Daar staat hij nu te blinken naast de ziekenwagens en brandweerwagens in de collectie openbare diensten. Een garageplaats in eerste klas!

Dit standbeeld is het werk van Marcel Rau.

ARCHITECTEN EN BEELDHOUWERS

Op de Elsense begraafplaats staan tal van monumenten van de hand van befaamde architecten zoals Ernest Acker, Albert Callewaert, Alban Chambon, Ernest Delune, Emile Hellemans, Henri Lacoste, Victor Bourgeois, Paul Saintenoy en Victor Horta... Deze laatste is er overigens ook begraven.

Je vindt op de begraafplaats voorbeelden van de grootste architectuurstijlen uit de geschiedenis. De art deco en het eclectisme zijn er het best vertegenwoordigd. De kwaliteit van de funeraire monumenten is het resultaat van een samenwerking tussen architecten en ambachtslieden zoals beeldhouwers en marmerbewerkers. De meesten onder hen werden opgeleid in dezelfde academies, hoofdzakelijk in de Academie voor Schone Kunsten van Brussel.

Naast de architecten komen ook de namen van vele beeldhouwers terug zoals Eugène Simonis, Charles Van der Stappen, Constantin Meunier, Julien Dillens (maker van de Waterdragster in Sint-Gillis), Thomas Vinçotte, Isidore De Rudder, Géo Verbanck, Marcel Rau, petekind van Victor Horta... maar ook de kunstenaars Sylvain Norga en César Bataille, die gespecialiseerd waren in de funeraire kunst.

GRANIET, BRONS EN BLAUWE HARDSTEEN

Voor het maken van grafstenen, bustes, obeliskken, urnen en medaillons gebruiken kunstenaars en ambachtslieden edele materialen: blauwe hardsteen, graniet, brons, marmer en ook glas-in-lood voor de kapellen.

Graniet is een veelgebruikte steensoort op de Elsense begraafplaats. Je vindt het er terug in verschillende tinten: groen, grijs, roze, bruin, licht of donker, ruw of gepolijst. Graniet heeft een min of meer gestippeld oppervlak. In het begin van de 20ste eeuw is een van de grootste marmereleveranciers de marmereerwerkplaats Beernaert gelegen aan de Renbaanlaan, in de buurt van de begraafplaats. Ze importeren graniet uit Schotland, Zweden, de Vogezen, Beieren en Saxen.

In 1919 ontstaan er nieuwe technieken voor het versnijden van graniet en daardoor worden de graven uit dat gesteente minder duur, ten nadele van de blauwe hardsteen uit de Henegouwse steengroeves.

De meeste monumenten bestaan uit verschillende soorten steen. Het brons zorgt ervoor dat de nuances van elk materiaal tot hun recht komen. Zo gaat het grijsblauw van de blauwe hardsteen harmonieus samen met het patina van het metaal.

Het wachterspaviljoen

De plannen voor de bouw van een paviljoen voor de begraafplaatswachter worden opgemaakt in 1906. De constructie in ijzer en glas op een ondermuur in blauwe hardsteen is typerend voor nutsarchitectuur. Het wachtershuisje bestaat uit twee delen: een gesloten gedeelte voor de wachter van de begraafplaats en een open gedeelte met zitbankjes. Het gebouw werd in 2015 gerestaureerd.

HET SOUFFLET

De marmerbewerker Antoine en Emile Beernaert ontwierpen een speciaal soort grafmonument, het soufflet. Een soufflet is een graf waarbij er een hoogteverschil is tussen de twee uiteinden. Het is geplaatst op een sokkel in graniet met dezelfde tint, meestal in blauwe hardsteen. Het is schuin aflopend en kan gecombineerd worden met een verticaal element: een stèle, een zuil of een obelisk.

De bovenkant van de stèle kan verschillende vormen hebben. Holrond, horizontaal of geometrisch. Soms zijn er ook decoratieve of symbolische elementen toegevoegd, zoals een kroon, een Christusbeeld of een medaillon met bas-relief.

Het grote aantal graven in deze souffletvorm of soufflet in combinatie met stèle - om en bij de 350 - geeft de begraafplaats een opvallende homogeniteit.

GROENE OASE

De begraafplaats van Elsene is gelegen op de waterscheiding tussen de Maalbeekvallei en de Veeweidebeekvallei en vormt zo een groene zone van wel 12 hectare midden in de stad.

De beplanting neemt verschillende vormen aan:

- grasperken en bomen aan weerszijden van de lanen, hagen van Japanse broodboom voor de perken S en W en rondom de eerste rotonde;
- perken en taxushagen met een intens groene kleur, aan het graf van de martelaren. Ook achteraan het militair ereperk staat eenzelfde taxushaag;
- rijen van verschillende loofbomen en naaldbomen in de lanen 4, 6 en 17 (Leylandcipres), 9 (kleinbladige linde), 10 en 13 (sierappel) en 19 (rode beuk en haagbeuk)

De in rijen aangeplante bomen waren in oorsprong voornamelijk cipressen. Er werd voor gekozen omwille van hun statige, naar de hemel opgerichte

structuur. Toen een deel ervan werd vervangen in de loop van de jaren 1990, werd geopteerd voor verschillende boomsoorten. Er werd enerzijds gekozen voor wintergroene exemplaren zoals de wintergroene beverboom (magnolia grandiflora 'galissonniere') vlakbij de hoofdingang. Anderzijds werden rode beuken en haagbeuk geplant omdat deze bomen hun dode bladeren vasthouden tijdens de wintermaanden en ze pas verliezen wanneer de nieuwe scheuten opengaan.

Van de bomen en planten op de begraafplaats zijn er acht opgenomen in de Inventaris van het natuurlijk erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Twee witte paardenkastanjes, twee Italiaanse hartbladige elzen, twee treuressen en twee reuzenlebensbomen.

Watertoren

Er is vandaag de dag geen spoor meer van te vinden, maar ooit stond er een watertoren op de begraafplaats. Hij werd gebouwd kort na 1910 en afgebroken na de Tweede Wereldoorlog.

De eik symboliseert vitaliteit en een lang leven

DE TIJDSGEEST

De begraafplaats van Elsene illustreert de verschillende tendensen uit de 19de en 20ste eeuw:

• De romantiek.

De terugkeer naar de natuur, de twijfel en de melancholie zijn enkele aspecten van het romantische denken. Gebeeldhouwde plant- en bladmotieven in de grafstenen brengen de herinnering van de dierbare naar boven. De dahlia staat symbool voor ware liefde en trouw, klimop voor verbondenheid.

• De terugkeer naar de oudheid.

De 19de eeuw werd gekenmerkt door een toename aan interesse voor de oudheid. Deze tendens vindt haar oorsprong in de opgravingen in Pompeï en Herculaneum in Italië en de ontdekkingen in Egypte in diezelfde periode. De frontons, de akroterions, de urnen en de obeliskken vinden hun oorsprong in de oudheid en maken nu deel uit van de bouwkundige woordenschat. (zie lexicon p 44).

• Katholicisme tegenover laïcisme.

Het 19de-eeuwse Europa werd getekend door de vele conflicten tussen katholieken en vrijzinnigen. Dit is terug te vinden in de structuur van de begraafplaats. Vanaf 1793 verplicht keizer Frans II, toenmalige heerser over de Nederlanden, de kerkfabrieken om alle doden te begraven of ze nu katholiek zijn of niet. Deze onpopulaire maatregel wordt in 1803 terug afgeschaft. Een jaar later treedt een decreet in werking dat bepaalt dat de gemeentes hun begraafplaatsen zelf mogen inrichten, maar het beheer ervan blijft in handen van de kerkfabrieken. Hierdoor ontstaat een strijd tussen de katholieke en liberale partijen die een hele eeuw voortduurt. Pas op 13 februari 1864 komt een eind aan deze "begraafplaatsoorlog" wanneer het Hof van Cassatie het beheer van de kerhoven definitief toewijst aan de gemeentebesturen.

De begraafplaatsen van Laken en Elsene geven deze tegenstelling duidelijk weer. De eerste - voorkeur van de katholieke aristocratie - vertoont hoofdzakelijk gotische architectuur. Op de tweede, verkozen door de burgerlijke vrijzinnigen, overheersen de graven in eclectische en modernistische stijl.

Het vrij onderzoek, dat onlosmakelijk verbonden is met de vrijzinnigheid, dat berust op de onafhankelijkheid van het denken, daarbij elke autoriteit verwerpend, is al lang aanwezig in Elsene, namelijk door de aanwezigheid van de Université Libre de Bruxelles. De oprichter Pierre-Théodore Verhaegen (1796-1862) wilde een universiteit die onafhankelijk was van kerk en staat en waar academische vrijheid zou heersen. De vrijmetselarij streefde ook naar de waarden van het vrij onderzoek. Op verschillende graven vindt men de symbolen van de vrijmetselarij terug (passer en winkelhaak). Vrijzinnige organisaties kwamen op voor het recht van niet-gelovigen om begraven te kunnen worden in een graf zonder kruis, ongeacht de wil van hun katholieke familie.

• Kosmopolitisch.

Vanaf 1875 versnelt de ontwikkeling van de gemeente. In het begin van de 20ste eeuw trekt de verstedelijking van de Brugmannwijk en de wijk van de vijvers, nieuwe burgerlijke inwoners aan. Voornamelijk architecten laten hun creativiteit de vrije loop, wat zich uit in gebouwen die de grote esthetische stromingen van die periode weergeven: art nouveau, art deco, Beaux-Arts en neoclassicisme... Dezelfde stijlen zijn terug te vinden op de begraafplaats van Elsene.

Er wonen in die tijd in de gemeente ook veel notabelen en industriëlen,

voornamelijk brouwers en chocolatiers en ook veel militairen. Aan de Generaal Jacqueslaan komen er rijkswachtkazernes. Veel vertegenwoordigers van deze sociale groepen laten een familiegraf bouwen op de begraafplaats van Elsene.

In diezelfde periode vinden veel migranten hun intrek in Elsene. Rond 1900 komt een aanzienlijke Armeense gemeenschap naar België. Ze zijn gespecialiseerd in tabaks-, tapijten-, en diamanthandel. Vele Armenen ontvluchten de genocide van 1915 (in 1997 bouwt de gemeente Elsene een monument voor de slachtoffers, op de Henri Michauxsquare). Op de begraafplaats zijn er een tiental Armeense families begraven.

Als gevolg van de Russische revolutie in 1917, komen ook veel gevluchte Russen naar Elsene. Het zijn voornamelijk militairen, aristocraten en ondernemers.

Tussen 1920 en 1930 bestaat de Russische gemeenschap in Brussel uit bijna 2500 mensen. Veel ervan verblijven in Elsene. Hun graven zijn herkenbaar aan de orthodoxe kruisen.

Andere religies en culturen zijn herkenbaar aan hun schrift en symbolen: Grieks, Vietnamees, Noord-Afrikaans, joods, protestants. Er is zelfs een embleem van de antoinistische beweging terug te vinden, opgericht in 1910 door Luikenaar Louis-Joseph Antoine, die zichzelf als genezer beschouwde. Al deze elementen getuigen van het wereldse karakter van de Elsense begraafplaats, de weerspiegeling van een stad in een stad.

GESTORVEN VOOR HET VADERLAND

In 1900 overwegen de plaatselijke besturen de bouw van een *camposanto*, de Italiaanse term voor begraafplaats, waar ze een vergelijkbare betekenis aan toekennen als aan een pantheon. Onder impuls van koning Leopold II denkt men er zelfs aan het te bouwen aan de Naamsepoort. In juli 1914 kiest de gemeenteraad uiteindelijk voor de begraafplaats. Maar op 4 augustus breekt de oorlog uit en de plannen voor het pantheon worden aangepast naar het concept van een collectief monument als herinnering en eerbetoon.

Vanaf het begin van de wereldoorlog herbergt de begraafplaats van Elsene de lichamen van soldaten die bezweken aan hun verwondingen. De schepen Armand Huysmans wil een deel van het domein voorbehouden voor de geallieerde legers. Dit ereperk *avant la lettre* trekt elke zondag vele bezoekers aan. In 1915 zijn er 90 soldaten begraven (40 Belgen, 36 Britten). Het jaar nadien zijn er al meer dan 100 slachtoffers. Op het moment van de Wapenstilstand in november 1918 staat de teller op 157.

Na afloop van de oorlog schrijft de gemeente een wedstrijd uit voor het ontwerpen van een herdenkingsmonument met een crypte en een nieuwe ingang voor de begraafplaats. Die laatste moet de zichtbaarheid van het nieuwe gebouw vanaf de straat vergroten. Het project wordt toegewezen aan de jonge Brusselse architect Henri Derée, leerling van Ernest Acker en Paul Bonduelle. Henri Derée ontwerpt een monument dat doortrokken is van originaliteit en een inkom in art decostijl. Maar het initiatief blijft steken in de projectfase. De gemeente Elsene had de wedstrijd geor-

ganiseerd zonder de toelating van de familie van de overleden soldaten en de minister van Oorlog om de lichamen op te graven. Daarop beslist het bestuur om een eenvoudige crypte op te trekken aan het ereperk.

Om plechtig hulde te brengen aan de slachtoffers die zijn overleden voor het vaderland, plaatst de gemeente levensgrote bronzen schildwachters op de vier hoeken van het ereperk. De schepen Raymond Blyckaerts stelt voor om beroep te doen op één enkele beeldhouwer, maar de architect Ernest Delune, toen schepen, benadrukt het belang van samenwerking met meerdere kunstenaars om zo verschillende figuren te verkrijgen. Hij wil soldaten die *"het leven van aan het front weergeven, geïsoleerd, de vijand in de ogen kijkend, strijdend voor onze vrijheid."*

De gemeenteraad wijst de opdracht toe aan vier Brusselse beeldhouwers: Charles Samuel, Isidore De Rudder, Jules Herbays en Marcel Rau. Ze ontwerpen elk een soldaat die zal waken over het ereperk waar 425 Belgische en geallieerde soldaten zijn begraven.

Project voor het herdenkingsmonument dat nooit werd gerealiseerd.

FUNERAIRE KUNST EN SYMBOLIEK

De begraafplaats is een weerspiegeling van verschillende tijdperken en elk graf geeft de eigenheid weer van de overledene of zijn naasten. De grootte van het graf, de gebruikte materialen en de decoraties vertellen ons van alles over de dode: zijn of haar leeftijd, geslacht, beroep, sociale status, gevoelens, politieke en filosofische overtuigingen. De gekozen symbolen die de graftombes versieren zijn zeer gevarieerd en verhelderend. Soms zijn de symbolen zeer eenvoudig te interpreteren, andere zijn dan weer raadselachtig of onverwacht.

DIEREN:

De vleermuis roept de nacht en de dood op.

De duif en het lam staan symbool voor de onschuld.

De uil stelt de nacht en de dood voor, maar ook de oude wijsheid van Athena.

De bij is een symbool voor werk en economie.

PLANTEN:

Treurwilgen en **treuressen** verwijzen naar verdriet en rouw.

De eikel en **het eikenblad** zijn symbolen voor levenskracht.

De olijventak verwijst naar onsterfelijkheid, net als **taxus, hulst, buxus, acacia, viooltjes** en **lelies**.

Klimop symboliseert verbondenheid.

Rozen staan voor de liefde.

Klaprozen verwijzen naar de onomkeerbare dood.

Een gesneden bloem verwijst naar een brutaal onderbroken jeugd.

Een korenaar, druiventros of **wijnstok** zijn christelijke symbolen.

VOORWERPEN:

Een zeis, schedel of **gekruiste scheenbenen** staan symbool voor de dood, onze eigen eindigheid en de vergankelijkheid van het leven.

Een gebroken boom staat symbool voor een vroegtijdig overlijden.

Een omgekeerde fakkel of **een gebroken kaars** zijn symbolen voor de dood en de vrijzinnigheid.

Het kruis, het heilig hart, de doornkroon en **de beker** zijn christelijke symbolen.

Een gebroken zuil, een winkelhaak, een passer, de letter 'G', een piramide of **een vijfster** staan symbool voor de vrijmetselarij.

Een opengeslagen boek, ineengevouwen handen, een lier, een omgevallen vaas waar het leven uit wegstroomt, **een doorbroken ketting** die toch voor eeuwig is verbonden, allemaal zijn het symbolen van de romantiek.

De Sterretjesweide

In België is de aangifte van een doodgeboren kindje pas wettelijk verplicht na een zwangerschapsduur van zes maanden (180 dagen). Omdat ze niet levensvatbaar zijn, worden foetussen niet ingeschreven in het bevolkingsregister. Voor hen creëerde de gemeente Elsene de Sterretjesweide.

OPMERKELIJKE MONUMENTEN

ALTENLOH 1

Laan 13-3-44 - Jaar 1910

De edelsmid en juwelier Ernest Altenloh vestigde zich in 1875 in de Magdalenasteenweg in Brussel. Zijn prestigieuze merknaam raakte bekend tot ver buiten België. Zijn zonen, Robert en Yvan, zetten zijn werk verder. Het familiegraf is een eclectische variant van de sarcofaag van de Romeinse consul Scipio Barbatus (overleden in 280 voor Christus) die bewaard werd in het Vaticaan. De sarcofaag inspireerde de funeraire kunst in de 19de eeuw, zoals het graf van Napoleon in Les Invalides in Parijs. De grafsteen rust op bronzen leeuwenpoten en is gemaakt uit grijs graniet en brons.

BOURÉ PAUL EN FÉLIX 2

Laan 3-1-11 - Jaar 1883

Paul (1826-1848) en Félix (1831-1883) Bouré waren allebei beeldhouwers. Paul is de oudste. Hij kreeg les van Geefs en Simonis. Ondanks het feit dat hij vroeg overleed, droeg hij veel bij aan de opleiding van zijn jongere broer. Aan Félix Bouré hebben we meerdere leeuwenmonumenten te danken, onder meer die van het Academiënpaleis in Brussel, in de Hertogstraat. Hij maakte ook de beelden van Cicero en Ulpianus in het Justitiepaleis van Brussel. In 1868 was Félix Bouré een van de oprichters van de *Société Libre des Beaux-Arts*. Een straat in Elsene draagt de naam Bouré. Het graf van de broers Bouré is een soufflet met een stèle in blauwe hardsteen versierd met marmeren medaillons van de twee beeldhouwers die elkaar aankijken. Het is een brede stèle uit twee horizontaal geplaatste stenen met ervoor een soufflet. Aan de voorzijde van het soufflet zijn haakjes bevestigd voor bloemenkransen. De medaillons zijn vervaardigd uit carraramarmer en zijn zeldzame elementen op de begraafplaats van Elsene, er zijn er slechts vier van.

BROODTHAERS MARCEL 3

Laan 1-3-1 - Jaar 1904

Het graf van Marcel Broodthaers is deze Belgische surrealistische kunstenaar gelijk. Hij was een internationaal toonaangevend figuur in de jaren zestig. Zijn werk is conceptueel en stemt tot nadenken. Op de stèle in kalksteen staan op de achterkant figuren en inscripties in bas-reliëf die verwijzen naar het werk van de kunstenaar. Het graf is van de hand van Pieter Boudens.

4 CANONNE-WITTEMBERG

Perk S-10d - Jaar 1899

Edmond Canonne was klee- en hoedenmaker, bouwmeester van het huis Canonne (het huidige Kindermuseum in de Burgemeesterstraat in het Jadotpark). De stèle in Euville (kalksteen) bevat een bas-reliëf van een pleurante met een urne en klapprozen, symbool voor de dood. Het monument werd ontworpen door Jules Lagae.

CAUDERLIER EMILE 5

Laan 3-3-29 - Jaar 1912

De sarcofaag is vervaardigd in roze graniet en getooid met een deksel in zadeldakstijl waarop een bronzen beeld zit. Dit werk van Eugène de Bremaecker (1879-1963) is een van de opmerkelijkste monumenten van de begraafplaats. Op een dergelijke plaats is de voorstelling van een naakte man zeldzaam. Het is een voorstelling van de mythe van de Parcen, de schikgodinnen van de Romeinse godsdienst die het levenslot van de mensen bepalen. Hier is te zien hoe de levensdraad wordt doorgeknipt.

DAUTZENBERG-MAILLART 6

Laan 9 (ter hoogte van dreef I)

Afgeronde stèle met bovenop neerhangende takken als eerbetoon aan de dichter en een bronzen medaillon. In dit graf ligt Johan Michiel Dautzenberg (1808-1869), onderwijzer en Nederlandstalige letterkundige samen met zijn echtgenote Mélanie Maillart (1814-1874) en hun zoon Philippe (1849-1935) die zijn collectie schelpen naliet aan het Museum voor Natuurwetenschappen van België.

7 DELUNE

Laan 13-17-1

Emile Delune (1878-1958) is de neef van Ernest, Léon, Edmond en Aimable Delune, allemaal architecten die aan de basis liggen van vele gebouwen in Elsene. Het grafmonument wordt gekenmerkt door horizontale en verticale vlakken in een geheel waarin planten en steen vermengd zijn. Het verwijst naar de dynamiek van de geometrische art nouveau.

DESSIGNY-SOUDAIN 8

Laan 4-1-11 - Jaar 1878

Dit mausoleum op de hoek van een gravenrij is bijzonder imposant. Het is meer dan 2,5 meter hoog en breed. Het eclectische monument bestaat uit drie delen. De stèle is afgewerkt met een uil bovenop die de wijsheid symboliseert.

DUTRIEUX-SACCO 9

1ste rotonde, op de hoek met laan 5 - Jaar 1878

Het graf is een van de eerste monumenten die werden opgericht op de begraafplaats. Het bestaat uit een sarcofaag van het type soufflet met een aedícula (kappeltje) van meer dan twee meter hoogte. Het past bij het prestige van de eerste rotonde. Het eclectische monument is typisch voor het einde van de 19de eeuw: koepel in drie delen die rust op geribbelde zuilen en afgewerkt is met een Latijns kruis bovenaan en een opeenvolging van decoratieve elementen (eikenbladeren, klimop, palm, kransen, medaillons). Het monument bevat veel symbolische elementen (slinger, urn, kussen, fakkel).

GAFFÉ-BRULÉ 10

Perk U-1 - Jaar 1913

Grafmonument in twee delen, versierd met een kruis en een stèle in wit marmer. Een pleurante lijkt eruit op te stijgen. Het geheel straalt een onuitsprekelijk verdriet uit. De aanwezigheid van art nouveau en symboliek is te zien in het raadselachtige gelaat, de gevoeligheid in de gedrapeerde lijnen en de verwijzing naar de dood. De pleurante lijkt geleidelijk aan te verrijzen uit het graf. De sluier om haar gezicht lijkt een kreet te smoren.

GEENS-PIERMONT 11

Perk S7-10 - Jaar 1904

Monument in neogotische stijl die vrij zeldzaam is op de begraafplaats van Elsene. Het kapelletje heeft drie glas-in-loodramen. De keuze voor de neogotische stijl toont aan dat de familie tot het katholieke geloof behoorde zoals ook de afbeeldingen van heiligen op de ramen.

GEERTS EDOUARD 12

Laan 3-1-4 - Jaar 1894

Dit graf is ontworpen met een cippus in arduin, een variant op de obelisk. Het is een van de eerste grafmonumenten die Victor Horta (1861-1947) ontwierp.

13 GOFFIN - KLEINSCHMIDT

Perk W, hoek tussen de palen 14 en 15 - Jaar 1927

Een zeldzaam voorbeeld op de Brusselse kerkhoven van een kapel in art-decostijl. Gebouwd op een hoekperceel met als basis een geometrische blok. Het wordt ook gekenmerkt door uitgepuurde lijnen en bewerkte materialen: gepolijst gespikkeld grijs graniet, roze graniet, brons en gekleurd glas. De binnenkant is in wit-grijs marmer. Er ging speciale aandacht naar het ontwerpen van de deur en de zij-openingen. Dit graf is te zien op postkaartjes uitgegeven door het marmerbewerkerbedrijf Beernaert. Het vermeldt de architect Charles van Nueten (1899-1989).

HALLET 14

Perk W, achteraan op het perceel - Jaar 1925

De landbouwkundige ingenieur Adrien Hallet (1867-1925) was de oprichter en beheerder van koloniale maatschappijen. Zijn mausoleum bestaat uit een sarcofaag en een baldakijn van graniet. Het is ontworpen als een gemoderiseerde versie van een tempel uit de oudheid.

LAUTERS 15

Laan 11-2-37 - Jaar 1875

Dit graf werd in 1894 overgeplaatst van het kerkhof aan de Boondaalsesteenweg. De klassieke stijl is typisch voor de jaren 1860 en komt weinig voor op de begraafplaats. Er is een klein tuintje begrensd door blauwe hardsteen met daarachter een stèle van ongeveer twee meter hoog. De stèle is afgewerkt met twee medaillons in carraramarmer en een palmtak als symbool van overwinning. Dit symbool wordt vaak gebruikt op het graf van mensen die zich artistiek, militair of wetenschappelijk hebben onderscheiden. De medaillons stellen schilder Paul Lauters (1806-1875) en Nestor Lepère (1821-1879) voor. Lepère was directeur van het ministerie van Openbare werken en aange trouwde familie van Lauters. Ze zijn het werk van Armand Cattier, die ook het monument voor John Cockerill op het Luxemburgplein (1872) maakte.

16 PIERRE-RIPERT

Perk U-12-1 - Jaar 1919

Eclectische kapel met accenten in neo-rennaissance en oosterse stijl. Het is gewijd aan een kind en bevindt zich op een hoekperceel dat ingericht is als een tuintje. Het monument is ontworpen om van alle kanten gezien te worden. De metalen poort bevindt zich in een inkom met een drempel en een fronton op marmeren zuiltjes.

PETITQUEUX - DESEILLE 17

Perk U-4-3 - Jaar 1911

Dit art-nouveaumontument bestaat uit twee opgaande delen in roze en grijs graniet en is ontworpen door de architect Paul Hamesse. Er is afbeelding van de overledene in brons.

SCHMETZ - SCHMITZ 18

Perk U-13-1 - Jaar 1925

Dit monument in bruin graniet bestaat uit een sarcofaag in de hoek van twee verticale wanden. Er zit een levensgroot bronzen beeld van een jonge vrouw die kijkt naar een medaillon van Clémence Schmitz, de eerste overledene die in het graf werd begraven.

SERVAIS-DEHOUX 19

Perk U-7-1 - Jaar 1911

Dit graf werd gemaakt door Gustave Dillens, de broer van Julien. Het is een voorbeeld van de formele herinterpretatie van de oude sarcofagen bedekt met een lijkwade. De drapering, de schaduwen tussen de plooien en hoe ze de rechthoekige sokkel afronden bepalen de plastische kwaliteit van het geheel. De zichtbaarheid van dit graf wordt vergroot doordat het zich op de hoek van een perk bevindt en door het contrast van de Euvillesteen met de omringende monumenten.

SOLVAY 20

In 1924 kreeg Victor Horta de opdracht een grafmonument te ontwerpen voor de familie Solvay. De sarcofaag in grijs graniet (ontworpen in 1894 voor Alfred Solvay) is in art-nouveaustijl. De sokkel in roze graniet is in art-decostijl.

BEROEMDE DODEN

ARTIESTEN

Schilders en beeldhouwers:

Bouré Félix (1823-1848)
en zijn broer **Paul (1823-1848)** **2**
Beeldhouwers

Broodthaers Marcel (1924-1976) **3**
Schilder en beeldend kunstenaar.

Cliquet René (1899-1977) **21**
Beeldhouwer en medailleur,
ontwerper van de buste van koningin
Elisabeth aan de Keizerlaan in Brussel.

Meunier Constantin (1831-1905) **22**
Schilder en beeldhouwer. Zijn werken
beschrijven de wereld van de
arbeid in haar industriële dimensie.

Rau Marcel (1886-1966) **23**
Beeldhouwer en medailleur. Hij maakte het
monument voor de koloniale pioniers van de
gemeente Elsene dat zich aan de rand van
de Ter Kamerenabdij bevindt. Op de begraaf-
plaats vinden we meerdere monumenten van
hem terug.

Wiertz Antoine (1806-1865) **24**
Schilder en beeldhouwer. Zijn werken bevatten getor-
menteerde visioenen, mythen en heldengedichten, ze

*Le sculpteur René CLIQUET,
dans son atelier de l'avenue Molière.
(Photo "Fondation René Cliquet").*

zijn beladen met idealisme en moraal en er gaat een
fascinatie voor de menselijke kwetsbaarheid en de
dood van uit. Zijn oude werkplaats in de Vautierstraat is
nu een museum.

Muzikanten, acteurs en dansers:

Akarova

of Marguerite Acarin (1904-1999) 25

Danseres, choreografe en beeldhouwster. Haar werk benadrukt de schoonheid van de beweging en de strakke houdingen. Ze ontwierp zelf ook kostuums en decors voor haar voorstellingen.

Degreef Arthur (1862-1940) 26

Pianist en componist. Was docent piano aan het conservatorium van Brussel. Er werd een straat in Else-ne naar hem genoemd.

Naza Gil (Antoine Chapoulade) (1825-1899) 27

Acteur en theaterdirecteur. Hij was de oprichter van het theater Molière in 1857.

Ysaye Eugène (1858-1931) 28

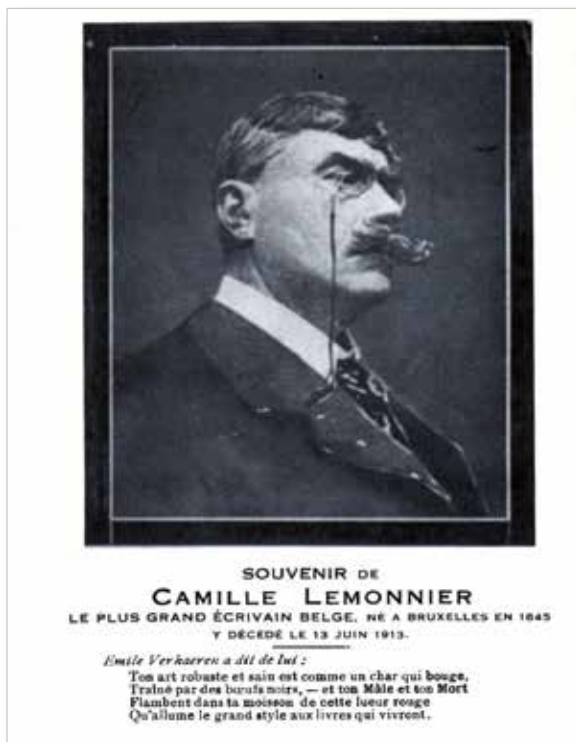
Violist en componist die internationaal gekend was. Oprichter van een muzikwedstrijd die eerst zijn naam droeg en tegenwoordig gekend is als de internationale Koningin Elisabethwedstrijd van België. Het hoogrelief op het hoekmonument in bruin graniet is een ontwerp van Constantin Meunier.

SCHRIJVERS

EN INTELLECTUELEN

Ardenne (d') Jean (1839-1919) 29

Zijn echte naam was Léon Dommartin. Letterkundige, auteur van toeristische gidsen, voorstander van actief ontdekkingstoerisme, verdediger van het landschapserfgoed en lid van de Koninklijke Commissie van Monumenten en Landschappen vanaf het oprichten van een sectie die bevoegd was voor landschappen, in 1912. Een straat in Elsene werd naar hem vernoemd.

Collectie Michel Hainaut

De Coster Charles (1827-1879) 30

Letterkundige, schrijver van *De legende en de heldhaftige, vrolijke en roemrijke avonturen van Uilenspiegel en Lamme Goedzak in het land van Vlaanderen en elders*. Er werd een monument voor hem opgericht aan de vijvers van Elsene door Charles Samuel en de architect Frans de Vestel.

Guillery Jules (1824-1902) 31

Advocaat en stafhouder. In 1888 stelt Jules Guillery Marie Popelin voor aan de balie van Brussel. Popelin is de eerste vrouwelijke doctor in de Rechten in België. Het hof van beroep en later het Hof van Cassatie weigeren haar inschrijving met argumenten over de bijzondere natuur van de vrouw. (Vrouwen krijgen pas in 1922 toegang tot de balie, enige tijd na de dood van Jules Guillery.)

Lemonnier Camille (1844-1913) 32

Schrijver en kunstcriticus. Schreef vele romans waaronder *Un mâle* en *Happe-Chair*. Zijn archieven en enkele persoonlijke bezittingen werden nagelaten aan de gemeente Elsene. Zijn werkplaats werd het Museum Camille Lemonnier en het *Maison des Ecrivains belges de Langue française* gelegen in de Waversesteenweg 150.

Rossel Emile (1844-1915) 33

Journalist en oprichter van de krant *Le Soir*.

INDUSTRIËLEN EN HANDELAARS

Familie Antoine 34

Confiseurs en chocolatiers. Hun fabriek bevond zich in de Koninklijke-Prinsstraat 37-41 op de binnenplaats. Ze vestigen zich in het begin van de 20ste eeuw in het gebouw van pianobouwer *François Berden & Cie*. Het bedrijf sluit zijn poorten in 1950 wanneer er een verbod komt op het gebruik van zware stookolie in de steden. Het graf bevindt zich langs de centrale rotonde.

Debeur Charles (1906-1981) 35

Industrieel en schermer. Nam deel aan de Olympische spelen in Amsterdam in 1928 en in Berlijn in 1936.

Familie Delhaize 36

Jules en Auguste Delhaize, oprichters van voedingswinkels in 1867 die later supermarkten werden.

de la Hault Adhémar (1854-1930) 37

Medeoprichter van de Belgische Aeroclub die als doel had alle luchtvaartonderzoek aan te moedigen. Hij ontwierp een vliegend apparaat voorzien van vleugels die bewegen als een vogel. Zijn "ornitopter" wordt vermeld in de krant van de Wereldtentoonstelling van 1910. Zijn broer Frédéric (1860-1903) is uitvinder van een driewieler met motor. Het voertuig reed voor korte tijd in de straten van Brussel in 1886.

Demeuldre Henry (1912-1983) 38

Porseleinhandelaar, laatste directeur van een porseleinfabriek die in 1823 werd opgericht op de Waversesteenweg vlakbij de Naamsepoort.

Familie Lannoy Van Zeebroeck 39

Brouwers. De geschiedenis van de zaak Lannoy begint in 1859. De laatste vestiging was gelegen tussen de Vleurgatsesteenweg en de Biarritzsquare.

Familie Neuhaus 40

Chocolatiers. Het tegenwoordig wereldwijde bekende merk werd opgericht in 1857.

Familie Van Zeebroeck 41

Brouwers. Hun bedrijf werd opgericht in 1783.

Familie Wielemans Ceuppens 42

Stond aan het hoofd van een industriële brouwerij in de Van Volxemlaan in Vorst. In het bedrijf bevindt zich tegenwoordig een museum voor hedendaagse kunst, het *Wiels*.

Familie Solvay 20

In 1861 werkte Ernest Solvay een procedure uit om op grote schaal natriumbicarbonaat te produceren, een onmisbaar bestanddeel voor de productie van glas, bepaalde textielsoorten en papier. Als boegbeeld van het wetenschappelijk onderzoek financiert hij de oprichting van instituten (fysiologie, sociologie, handelsschool) die later ingelijfd worden door de ULB. Hij steunt ook congressen waarop belangrijke wetenschappelijke persoonlijkheden spreken zoals Marie Curie, Albert Einstein, Max Planck...

Empain Louis (1852-1929) 43

Zoon van Edouard-Louis Empain, industrieel en financier, stichter van verschillende transportbedrijven in België en het buitenland, onder andere de *Compagnie du Chemin de fer métropolitain* in Parijs. Louis Empain liet de Villa Empain bouwen, een art-decoverblijf in de Franklin Rooseveltlaan 67.

POLITICI EN OFFICIEREN

Banning Emile (1836-1898)

Doctor in de filosofie en algemeen directeur op het ministerie van Buitenlandse Zaken en medewerker van koning Leopold II. Zijn levensloop loopt samen met de geschiedenis van Congo. Hij neemt deel aan de Afrikaanse conferentie van Brussel (1889-1890), waar werd gedebatteerd over de slavernij. Emile Banning was het als idealist niet altijd eens met Leopold II. Vanaf 1892 geraakt hij in ongenade. In Elsene werd eens straat naar hem vernoemd. Zijn graf dat zich in laan 6 bevond, verdween in 1985.

Boulanger Georges (1837-1891)

Officier. Boulanger was minister van Oorlog in Frankrijk. Als populair politicus hergroepeerde hij de ontevredenen en probeerde een staatsgreep te plegen tegen de Derde Republiek. De poging mislukte en

Boulanger vluchtte naar Brussel. Daar pleegde hij zelfmoord, uit wanhoop en liefde, bij het graf van zijn geliefde Marguerite Brouzet (1837-1891) op de begraafplaats van Elsene.

Buyl Adolphe (1862-1932)

Burgemeester van Elsene. Hij studeerde voor onderwijzer en werd in 1900 verkozen tot gemeenteraadslid. Vier jaar later werd hij schepen en van 1921 tot 1929 was hij burgemeester. Een laan werd naar hem genoemd. Op de hoek van de Generaal Jacqueslaan hangt een gedenkplaat ter herinnering aan Adolphe Buyl.

Cocq Fernand (1861-1940)

Burgemeester van Elsene. Fernand Cocq is afkomstig uit Huy en komt na zijn studies in de rechten in Elsene wonen. In maart van 1897, is hij de advocaat van de verdediging in de fameuze zaak Courtois (een politieagent wordt beschuldigd van de moord op een rijke weduwe in de Gewijde-Boomstraat). In 1890 wordt hij gemeenteraadslid, later schepen en uiteindelijk burgemeester van 1919 tot 1921. In 1921 doopt het Elsense schepencollege het oude gemeenteplein voor het Malibranpaviljoen om tot het Fernand Cocqplein.

Dubreucq René (1869-1914) 47

Majoor. Dubreucq is als voorstander van de koloniale uitbreiding van België een controversieel persoon. Wanneer België tijdens de Eerste Wereldoorlog de strijd moet aangaan tegen het Duits-Oostenrijkse verbond, neemt majoor René Dubreucq de wapens. In Staden in België verliest hij het leven. Er is een straat naar hem genoemd.

Duray Emile (1854-1918) 48

Burgemeester van Elsene. Duray was pianobouwer en werd in 1900 schepen en nadien burgemeester van 1904 tot 1918. Hij onderscheidt zich tijdens de Eerste Wereldoorlog door onfeilbare steun te verlenen aan de bevolking en zijn grote vindingrijkheid om de Elsenaren te helpen. De Emile Duraylaan is een van de mooiste verkeersassen van de gemeente.

Flagey Eugène (1877-1956) 49

Burgemeester van Elsene. Deze advocaat die oorspronkelijk uit Chimay kwam, werd in 1903 verkozen in de gemeenteraad. In 1921 wordt hij schepen van Openbaar onderwijs. Hij is burgemeester van 1935 tot 1956 met een onderbreking tijdens de oorlogsjaren. In 1937 wordt het toenmalige Heilig-Kruisplein naar hem vernoemd.

Eugène Flagey

Francqui Emile (1862-1935) 50

Minister van Staat. Hij is officier en lesgever in de Militaire school, waar hij de toekomstige koning Albert I als leerling heeft. Zijn buitenlandse carrière brengt hem naar Zuid-Afrika, naar Madagascar en Katanga in Congo. Hij was tevens oprichter van het Universitair fonds en het Nationaal fonds voor wetenschappelijk onderzoek.

Hap Albert (1812-1870) 51

Burgemeester van Elsene. Samen met zijn broer Théodore runt hij een leerlooierij in een gebouw dat voordien eigendom was van de Ter Kamerenabdij. Tijdens de cholera-epidemie van 1866 stelt hij zijn bedrijf ter beschikking van de gemeente om er een tijdelijk hospitaal onder te brengen.

Huysmans Armand (1872-1935) 52

Burgemeester van Elsene. Hij studeerde rechten aan de ULB en werd advocaat. Hij komt vaak in de drukkerij aan de Elsensesteenweg waar zijn vader het lokale weekblad *L'éveil* drukt. Hij ontmoet er de meeste grote persoonlijkheden van de liberale partij. In 1904 wordt hij gemeenteraadslid en een jaar later is hij schepen van Financiën. Hij is burgemeester van 1929 tot 1935. Er is een laan naar hem genoemd.

Labarre Antoine (1823-1881) 53

Schepen in Elsene. Deze ondernemer werkte mee aan de inrichting van de gevagenis *Petits Carmes* en de Munthof. In 1872 wordt hij gemeenteraadslid van Elsene en later, in 1880, schepen van Openbare Werken. Bij de aanleg van de vijvers in 1877 wordt een straat genoemd naar Antoine Labarre. Het monument bevindt zich aan de centrale rotonde.

Leemans Albert (1837-1909) 54

Burgemeester van Elsene. Hij werd geboren in Elsene op 10 februari 1837 en werd in 1879 verkozen in de gemeenteraad. Een jaar later werd hij schepen van Financiën en van oktober 1888 tot december 1895 was hij burgemeester. Door een verbond tussen liberale afgevaardigden van de katholieke partij, geraakt zijn partij in de minderheid en moet hij zijn sjerp aan Raymond Blyckaerts overhandigen, wiens plaats hij zeven jaar eerder had ingenomen.

Leman Gérard (1851-1920) 55

Luitenant-generaal en held in de oorlog van 1914-1918 als verdediger van de forten rond Luik. Hij stierf in 1920 in Luik en zijn lichaam werd overgebracht naar Elsene waar hij begraven werd bij het graf van zijn ouders. Het transport vond plaats onder militaire begeleiding en schoolkinderen vormden een erehaag achter de stoet. Hij werd begraven in een bescheiden graf dat gemakkelijk onopgemerkt blijft.

Paquot Jean (1872-1941) 56

Burgemeester van Elsene. Jean Paquot was timmerman en werd in 1912 lid van de gemeenteraad. In 1930 wordt hij schepen en leidt hij de departementen Regie, Sociale werken en Openbare Werken. Op 17 mei 1940 wordt hij burgemeester tot aan zijn overlijden op 5 september 1941.

Reclus Elisée (1830-1905) 57

Aardrijkskundige. Hij schreef meerdere aardrijkskundige werken. Hij schreef het voorwoord in het boek *Voyage de la Belgica, quinze mois dans l'Antarctique* van commandant de Gerlache dat uitgegeven werd 1902. Hij nam actief deel aan de Commune van Parijs (periode van opstand in 1871) en werd veroordeeld tot ballingschap. In januari 1894 nodigde de toenmalige ULB-rector Hector Denis hem uit om een les vergelijkende aardrijkskunde te geven maar de bestuursraad van de universiteit verzette zich daartegen omdat een maand voordien een anarchistische aanslag had plaatsgevonden in de Franse Kamer. Elisée was namelijk een uitgesproken anarchist. Deze uitsluiting veroorzaakte een breuk die aan de basis lag van de oprichting van de nieuwe universiteit.

WETENSCHAPPERS

Derscheid Marie (1859-1932) 58

Militante feministe die in 1921 de *Fédération belge des femmes universitaires* oprichtte om jonge vrouwen te ondersteunen bij hun intellectuele loopbaan.

Bordet Jules (1870-1961) 59

Geneesheer en microbioloog. In 1901 wordt hij directeur van het Pasteur Instituut in Brussel. Hij is lid van de Academie voor Geneeskunde en de Academie voor Wetenschappen van België. Hij ontvangt het eredoctoraat aan verschillende universiteiten in Frankrijk en Groot-Brittannië. In 1919 krijgt hij de Nobelprijs voor de geneeskunde.

Maus Henri (1808-1893) 60

Ontwerper van een waterpompsysteem voor steenkoolwinning. Vanaf 1835 maakt hij deel uit van het team dat verantwoordelijk is voor de aanleg van de spoorweglijn in België. Hij ligt aan de basis van het plan voor de hellende vlakken tussen Luik en Ans. Dankzij zijn verbeelding vindt hij ook ingenieuze oplossingen voor verschillende bouwkundige moeilijkheden in Frankrijk, Italië en Zwitserland. In Namen is er een technisch instituut naar hem vernoemd.

ARCHITECTEN

Delune Edmond (1868-1945) 61

Architect. Ontwierp meerdere gebouwen in Elsene, onder meer een rij woningen in de Brouwerijstraat 1 tot en met 13 en ook een van zijn persoonlijke woningen in de Guillaume Macaulaan 3-5. Deze architect en interieurvormgever verbleef in de Voorzittersstraat 42 in Elsene.

Keilig Edouard (1827-1895) 62

Landschapsarchitect. Hij ontwierp de aanleg van het huidige Ter Kamerenbos (1862) en leidde de uitvoering ervan. Hij ontwierp ook het park van Laken, de hippodroom van Bosvoorde en de kunstrots aan de vijvers van Elsene (1873), die in 2016 gerestaureerd werd door de gemeente.

Horta Victor (1861-1947) 63

Architect. Victor Horta ontwierp meerdere belangrijke art-nouveaugebouwen zoals zijn eigen huis in de Amerikaansestraat 23-25 waar het Hortamuseum is gevestigd en het Solvayhotel, Louizalaan 224. Het monument werd ontworpen door zijn leerling Jean Delhaye.

Dierenkerkhof

Huisdieren mogen niet begraven worden in de tuin omwille van de volksgezondheid en vervuiling van de grond. Op de begraafplaats van Elsene is een speciaal perceel voorzien voor het begraven van de asurnen van overleden huisdieren. Het terrein is 1400 m² groot en omheind door een haag. Er zijn een zestigtal plaatsen voor een of twee urnen en er is een strooiweide. De dierenbegraafplaats is bereikbaar via een aparte ingang aan de Boondalsesteenweg tussen de Hogeschoolaan en de Voltastraat.

HOE GEBEURT HET ONDERHOUD

VAN EEN GRAF?

RICHTLIJNEN VOOR HET ONDERHOUD EN HET HERSTEL VAN GRAVEN

Grafmonumenten hebben een regelmatig onderhoud nodig om in goede staat te blijven. Meestal zijn enkele eenvoudige maatregelen en voorzorgen voldoende om het graf goed te onderhouden:

- de grafsteen reinigen met helder water en een klein beetje zeep met behulp van een borsteltje, zonder detergent of schuurmiddel te gebruiken
- metalen elementen beschermen tegen corrosie, eventueel schilderen
- planten snoeien en wortelscheuten verwijderen om te voorkomen dat de plant te snel groeit en daarmee de tegels zouden los komen te zitten, wat dan weer mos kan veroorzaken
- schade onmiddellijk laten herstellen door een vakman (barsten en scheuren laten dichten om insijpelen te voorkomen, verzakte onderdelen laten terugplaatsen...)

AAN TE RADEN :

- het volledig of gedeeltelijk vervangen van de grafbedekking door andere materialen of materialen met andere eigenschappen dan het originele
- niet geschilderde elementen schilderen, of herschilderen met andere verf of in andere kleuren
- drastische ingrepen (met schuurproducten of schurende materialen, ongeschikte belettering aanbrengen die het graf kunnen beschadigen...)
- reinigen onder hoge druk en zandstralen
- carraramarmer reinigen

SPECIFIEKE TIPS:

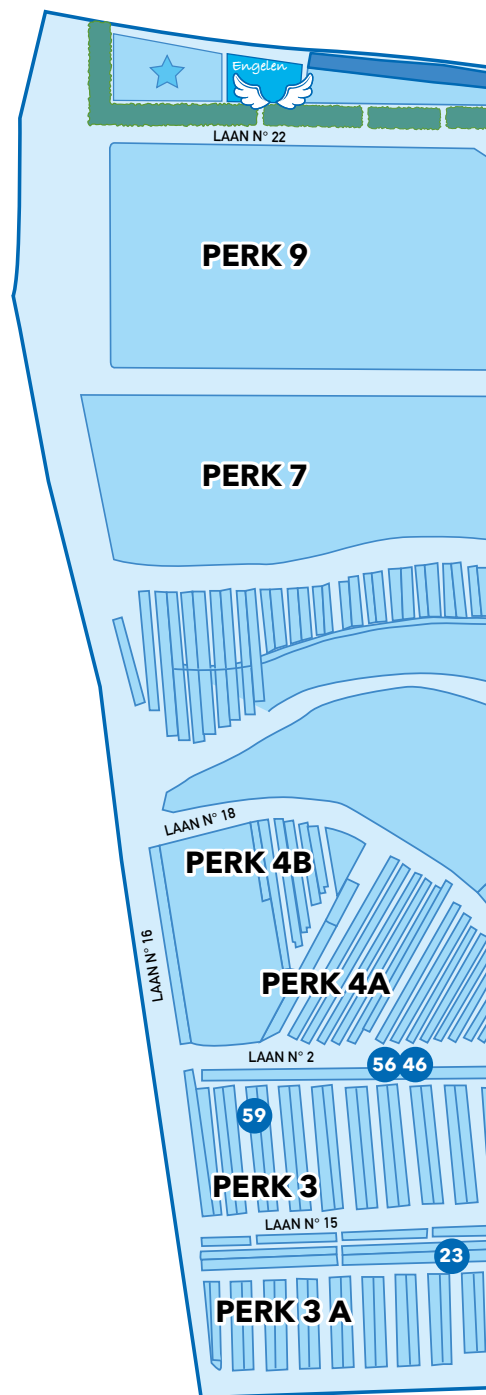
- blauwe hardsteen: gebroken of gebarsten stenen vastleggen en dichten door middel van de juiste technieken
- brons en koper: het patina tijdig retoucheren, een beschermende laag aanbrengen
- portalen in zink: beschermen met een ijzeren kader en een afdichting plaatsen met gaten voor waterafvoering
- marmer: nazicht en indien nodig de metalen hechtingen van de platen vervangen
- porselein: verstevigen door in te smeren met een fijne coating, holle delen voorzien van gaatjes voor de afvoer van water
- kapellen: beschermen tegen slechte weersomstandigheden (sluiten, dakgoten schoonmaken, ramen en dak herstellen)

PLATTEGROND VAN DE BEGRAAFPLAATS

- 1** Altenloh
- 2** Paul & Félix Bouré
- 3** Marcel Broodthaers
- 4** Canonne - Wittemberg
- 5** Emile Cauderlier
- 6** Dautzenberg - Maillart
- 7** Delune
- 8** Dessigny - Soudain
- 9** Dutrieux - Sacco
- 10** Gaffé - Brulé
- 11** Geens - Piermont
- 12** Geerts Edouard
- 13** Goffin - Kleinschmidt
- 14** Hallet
- 15** Lauters
- 16** Pierre - Ripert
- 17** Petitqueux - Deseille
- 18** Schmetz - Schmitz
- 19** Servais - Dehoux
- 20** Solvay
- 21** René Cliquet
- 22** Constantin Meunier
- 23** Marcel Rau
- 24** Antoine Wiertz
- 25** Akarova (ou Marguerite Acarin)
- 26** Arthur Degreef
- 27** Gil Naza
- 28** Eugène Ysaye
- 29** Jean d'Ardenne
- 30** Charles De Coster
- 31** Jules Guillery

- 32** Camille Lemonnier
- 33** Emile Rossel
- 34** Famille Antoine
- 35** Charles Debeur
- 36** Famille Delhaize
- 37** Adhémar de la Haut
- 38** Henry Demeuldre
- 39** Famille Lannoy Van Zeebroeck
- 40** Famille Neuhaus
- 41** Famille Van Zeebroeck
- 42** Famille Wielemans Ceuppens
- 43** Louis Empain
- 44** Georges Boulanger
- 45** Adolphe Buyl
- 46** Fernand Cocq
- 47** René Dubreucq
- 48** Emile Duray
- 49** Eugène Flagey
- 50** Emile Francqui
- 51** Albert Hap
- 52** Armand Huysmans
- 53** Antoine Labarre
- 54** Albert Leemans
- 55** Gérard Leman
- 56** Jean Paquot
- 57** Elisée Reclus
- 58** Marie Derscheid
- 59** Jules Bordet
- 60** Henri Maus
- 61** Edmond Delune
- 62** Edouard Keilig
- 63** Victor Horta

PLATTEGROND VAN DE BEGRAAFPLAATS

LEXICON

- **Fronton:** bekroning van een gevel, in de vorm van een driehoek of boog, met horizontale basis, meestal langer in de breedte dan in de hoogte.

- **Akroterion:** beeldhouwd monument op de top van een fronton of puntgevel.

- **Obelisk:** in de Egyptische kunst een vierkante, naar boven toe iets dunner wordende, piramidevormige zuil, meestal uit een stuk steen.

- **Cippus of stèle:** in steen gehouwen tablet of pilaar met in reliëf gebeeldhouwde tekst of afbeelding. Het kan een monument zijn in de vorm van een lage pilaar om een graf aan te duiden met een funeraire tekst.

- **Soufflet:** graftombe uit één stuk met een hoogverschil tussen beide uiteinden, geplaatst op een sokkel.

Bibliografie

- *Le cimetière d'Ixelles - Inventaire sélectif et commentarié*, gerealiseerd voor de gemeente Elsene door vzw Epitaaf, door Anne-Marie Havermans en Bénédicte Verschaeren, onder leiding van Linda Van Santvoort en Marcel M. Celis, met de logistieke hulp van Pol De Prins, Lode De Clercq en Karel Breda. Januari 2008.
- *Le cimetière d'Ixelles - souvenirs et découvertes*, brochure uitgegeven door de gemeente Elsene.
- *Mémoire d'Ixelles - Bulletin du Cercle d'Histoire locale d'Ixelles*, driemaandelijks tijdschrift. Nrs. 12 (december 1983), 20 (december 1985) en 21 (maart 1986).
- Inventaris van opmerkelijke bomen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.
www.bomen-inventaris.irisnet.be
- Inventaris van het bouwkundig erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.
www.irismonument.be

Dankwoord

Met dank aan Bénédicte Verschaeren van de vzw Epitaaf, Michel Louis, Philippe Bovy en Robin Legge (dienst Patrimonium van de gemeente Elsene), Debbie Hastat (dienst Burgerlijke Stand), Christelle Simons, Emmanuel Bolsée en Eden Teclé (dienst Begraafplaats), Nassira Belkadi (Archiefdienst).

Realisatie

Informatiedienst gemeente Elsene
Onderzoek / Redactie: Anne-Cécile Huwart
Supervisie: Sébastien De Pauw
Vertaling: Hella D'Haeyer
Foto's: Georges Strens, Anne-Sophie Devriese,
Michel Louis, Anne-Cécile Huwart
Grafische vormgeving:
Sabine De Moerloose, Anne Gilbert

MELISSA DEIPPENS

Een initiatief van Dominique Dufourny, Burgemeester; van Nathalie Gilson, Schepen van Patrimonium; en van het College van Burgemeester en Schepenen van de gemeente Elsene.

